

ІВАН ПУЛЮЙ ТА ПОДРУЖЖЯ КУЛІШВ

(за матеріалами чернігівських музеїв)

У лютому цього року науковий світ відзначив 150-ліття від дня народження нашого видатного співвітчизника Івана Пулюя — фізика, електротехніка, математика, астронома, енергобудівника, педагога і громадського діяча. Він народився у селі Гримайлові, що на Тернопільщині, навчався у Відні й Страсбурзі, працював у Віденському університеті й Німецькій вищій школі у Празі. Саме у Відні у 1870 р. він познайомився з Пантелеймоном Кулішем та його дружиною Ганною Барвінок (літературний псевдонім Олександри Куліш-Білозерської). І. Пулюй глибоко шанував літературну творчість П. Куліша. «Шевченко і Куліш, — писав він, — се, після Котляревського, дві нові звізди першої величини на українському небі»¹. Їх об'єднували також спільні теологічні інтереси, щире прагнення прислужитися рідному народові перекладами богослужбових книг українською мовою. Як відомо, І. Пулюй видав власний переклад «Молитвословника», а П. Куліш впродовж багатьох років перекладав українською мовою Біблію. Згодом І. Пулюй зазначав: «Перекладаючи Святе Письмо вкупі з Кулішем 1870 року поставили ми собі за ціль покласти основу для спільної літературної мови і для широкої просвіти нашого народу на Україні... Тую ціль ми досягли»².

Це знайомство переросло в ширю дружбу. У 1880 р. І. Пулюй відвідав подружжя Кулішів на їхньому хуторі Мотронівка під Борзною. «Я гостював у Кулішів кілька неділь, — згадував І. Пулюй. — Дні бігли незаметно. Вечорами віддыхали ми утроє в саду і розмовляли часто і про науки природні. Найбільше інтересувала Куліша астрономія... Які почування будились в душі Куліша, що дуже любив природу, висказав він у гарній вірші «Молитва на спомин зоряної ночі на Україні». Зауважимо, що цей вірш П. Куліш присвятив саме І. Пулюю.

У свою чергу книга І. Пулюя «Нові і перемінні звізди», що побачила світ у Відні наступного 1881 р., містила зворушливу посвяту П. Кулішу: «Вельмишановний добродію! Чим хата багата, тим і рада. То ж прийміть, Добродію, на спомин моє оповідання про звізди, те саме, которого Ви слухали зоряної ночі на Україні, в Мотронівському саду, коли ми, знедужені журбою над сумною долею України, літали думкою святами, шукаючи для душі відради, а, знайомивши її в законі непропащої сили, мужались на нове діло.

Коли доведеться сьому невеличкому оповіданню побачити світ під українським небом, то може буде воно маленькою відрадою і для тих земляків, що не шукають опіки в чужих, а знають, що сила і спасенне лежить у нас самих: у науці над освітою і добробутом народа».

В останні роки життя усі свої сили П. Куліш віддавав перекладові Біблії. 1885 р. родину Кулішів спіткала біда — згорів їхній будинок на хуторі Мотронівці. У полум'ї загинули і Кулішеві рукописи. Отож йому довелося по пам'яті відновлювати текст перекладу. У 1897 р. П. Куліш помер. На запитання однодумців, хто зможе завершити розпочату справу, Ганна Барвінок відповіла — Іван Пулюй. Неопубліковані листи, що збереглися у фондах Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника М. М. Коцюбинського та Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського, детально висвітлюють процес підготовки

Кулішевого перекладу Біблії до видання. Листи І. Пулюя свідчать також, що він намагався бодай добрим словом зарадити О. Куліш у її горі. 28 вересня 1898 р. він, зокрема, писав: «Дорога і ласкава Пані! Як Ваше любе здоровля? Чи не лучче б було Вам зимувати в городі? Мені і страшно думати, що Ви там самі». Принагідно зазначимо, що місцеві діячі не залишили О. Куліш у самоті. І. Шраг, В. Тарновський, Б. Грінченко чим могли підтримували її, заохочували до видання літературної спадщини П. Куліша. Особливу роль у цьому відношенні відіграв заможний дідач, предводитель дворянства Борзенського повіту М. Кочубей. Він невдовзі перевіз будинок Кулішів до свого маєтку у Кинашевці, де було облаштовано меморіальний музей П. Куліша.

Тим часом І Пулюй наполегливо готував до друку перекладений П. Кулішем текст Біблії. У цьому він вбачав свій патріотичний обов'язок і борг перед родиною Кулішів. «Але ж гірко мені, і про те думати, — читаємо у листі І. Пулюя до М. Лисенка від 20 грудня 1990 р., — що, пані Кулішева, бувши вже в преклонних літах, не мала б побачити видання Св(ятого) Письма Ст(арого) Завіту. Ся думка мучить мене, і за для тої української Беатричі я готов допомогти землякам»³.

Справа ця, однак, виявилась надзвичайно клопіткою. 23 травня 1902 р. І. Пулюй писав з цього приводу О. Куліш: «Ласкава і дорога Добродійко! Ви писали до мене кілька разів, щоб нічого не змінити в перекладі Св(ятого) Письма, і тому думав я завсігди, що рукопись, бодай що до самого перекладу і його вірності, готова до друку. Перекладаючи копію Біблейному товариству, я справді заглянув до неї в кількох місцях і здавалось мені, що переклад досить вірний. Тепер же придивився я добре до перекладу та й на великий жаль, бачу, що він ще не готовий, щоб друкувати його таким, яким він є. Поминувши те, що в рукописі майже на кожній третій стороні дещо важного пропущено, іноді бракують цілі уступи, котрих треба перекладати, бачу я, що переклад ще й не зовсім вірний. Часто знаходжу там і таке, чого не розумію, не заглянувши до якого чужого перекладу. Місцями переклад таки зовсім невірний... Видрукувати переклад таким, яким він є, се річ для мене неможлива, бо се значило б свідомо довести Біблійне товариство до великої втрати...

Редакційна робота йде помало, хоч я увесь мій вільний час вдень і вечорами, часто до пізньої ночі віддаю на сю роботу. Треба читати рукопись, стрічка за стрічкою і порівнювати з двома, трьома перекладами, а потім поправляти, або і наново перекладати. Мучительна се праця, та й довга вона буде може й півтора року посидіти за нею. Жінка благає мене, щоб я не забував на здоровле своє і на дітей, та, хоч я бачу, що роблю кривду їм, то не знаю, як зарадити ділу.

Із перекладу бачу я, що покійний друг перекладав, як попало на думку, відкладаючи редакцію на пізніший час, як докінчить цілий переклад. Іноді мусів він бути, навіть, дуже утомлений, се видно по деяких місцях, де він, можна б сказати, механічно перекладав... Річ певна, що як би смерть була не заскочила дорогого робітника України, то він, докінчивши переклад, взяв бись був за його редакцію і вийшов би він зовсім не таким, яким він тепер є.

Переклад той є те саме, що на полотні недокінчена робота майстерного пензля. Зробив би той кривду Кулішеві, хто хотів поставити йому ціну як перекладчикові, судячи по недокінченій роботі. Се нехай буде сказано про всіх тих критиків і критикантів, що заглядатимуть колись до оригіналів в Чернігівському музеї...»⁴

Нарешті, наприкінці грудня 1903 р. І. Пулюй сповістив О. Куліш: «Радію душею, що можу подати Вам добру, а довго бажану вістку — Св(ятого) Письма Старого Завіту надруковане... Знаючи, певно, що московська цензура не допустить в Росію ні одного екземпляра Св(ято-

то) Письма для осіб приватних, мусів я братись на способи, щоб хоч до Вас дійшов один екземпляр. Вислав я Вам до Оржиці* скриньку з тістечками. Скринька має подвійне дно, котре єсть храминою для Св(ято)го, Письма. Сором, великий сором для святої Росії, що в ХХ столітті мусіли люде тайкома, як злодії, переправляти слово Боже через границю»⁵.

Радість О. Куліш була справді безмежною. Вона одразу ж узялася за перо і написала листа до І. Шрага: «Ось я маю який святошний подарок здалека... Дивний сєй Пулюй! Якє в його серце ніжне, багате, чуле. Уже одно то, що як він побачив мое сєво**; то на цілий рік одрікся од університету і все терся коло моєї дружини***, мови гарно навчився і пише так, як моя дружина неоціненна, і у нас чотири місяці прожив ще у Мотронівці і як бджола мед брала, з квіток, так він із джерела ума і серця моєї дружини черпав і тепер так довго, неутомно нам і нашій Україні служити. І тепер же він пригадав і прислав пирожних цілю скриньку, а у дні була Біблія законопачена... Дивне видання. Дивіться, яка печать, який папір. Боже (мій і я дожила... маю один примірник в своїх руках. Чому не всі люди такі, як він! Чому не бачать правди, чи не цинять труда моєї дружини»⁶.

Ще у травні 1901 р. І. Пулюй повідомив О. Куліш про народження сина: «Ласкава і дорога Добродійко! Люба жінка моя сповнила сьодні сина, котрий явившись на світ Божий доказав свое право до життя здоровим горланням і копірсанням ногами і руками. Важить він 4 кілограми... і ми надіємось, що в здоровому тілі буде здоровий розум. Про серце буджемо дбати, як доживемо і дамо йому науку, любити Україну і розуміти розумом і серцем, що думали і робили Куліші і батько його. Колись будемо хрестити, але вже тепер просимо Вашої ласки, щоб Ви були йому хрестною матір'ю. Усім домом віжаємо і кланяємось Вам любенько. Ваш вірний Пулюй»⁷.

О. Куліш поділилася цією приємною новиною з І. Шрагом: «Д(обродій) Пулюй має сина, а то все у його дочки. Просить мене бути хрещеною матір'ю. Я і дочок хрестила заочно. Не знаю, чи не пропаде хрещик у таможні, як послать? І чи не беруть там пошліни. Як він прислав лавровий вінок моєї дружини, то аж двічі пошліни взяли»⁸.

У фондах Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського зберігається фотографія маленького Олександрика із зворушливим написом І. Пулюя: «В імені Александра любій хресній матусі його. Прага. 10 червня 1902 р (оку).

Дорогій Олександрі Михайлівні Куліш гостинець.

Ваш похрестник на руках своєї бабусі дивиться і дивується, який той світ гарний»⁹.

Завдяки О. Куліш І. Пулюй заприятелював з М. Кочубеем. У листі до М. Кочубея від 31 серпня 1905 р. вона, зокрема, писала: «Есть письмо к Вам от г(осподина) Пулюя... Он просит и жена быть кумом у них... Он уверен, надеется, что Вы к ним приедете и просит Вас телеграфировать из Вены»¹⁰. 28 вересня 1905 р. М. Кочубей відповів: «Меня крайне приятно поразило желание Д(октора) Пулюя, чтобы я был восприемником его дитяти. Прошу поскорее переслать его письмо»¹¹. 2 березня 1906 р. І. Пулюй сповістив О. Куліш, що «новонароджений сын наш Михайлик здоров і є великою втіхою для цілого дому»¹².

І. Пулюй і надалі постійно тримав О. Куліш у курсі своїх родинних справ. 26 липня 1908 р. він повідомляв: «Наш Олександрик ходить вже до школи, скінчив першу клясу і вчиться добре! Всі три хлопчики

* Оржиця — назва села на Полтавщині.

** Сєво — йдеться про П. Куліша.

*** Моя дружина — так О. Куліш називала свого покійного чоловіка.

здорові і моторні. Ольга скінчила школу і буде ходити на курси для учительок. Ольга і Маруся мають талант до рисования»¹³.

Листи від І. Пулюя були для О. Куліш немов лагідним промінням сонечка, зігрівали її доброзичливе і шире серце. З її листа до М. Кочубея дізнаємось: «От Пулюя получаю письма и особенно любезное, последнее, необыкновенной заботы обо мне, и прислал письма двух моих сыновей на украинском языке — это необычайный труд и любовь, и нравственный долг относительно своей нации воспитать детей да еще в немецком городе»¹⁴.

У 1905 р. І. Пулюй надіслав О. Куліш 20 примірників третього видання своєї книги «Нові і перемінні звізди», яке щойно побачило світ у Відні. Вона радо презентувала ці книги своїм друзям, рідним, знайомим. Кілька рядків у книзі було присвячено О. Куліш: «Після смерті П. Куліша О. М. Куліш вважала за єдину мету в її житті — захистити і зберегти дорогу літературну працю П. О. Куліша для України. О (лександра) М (ихайлівна) дожила і побачила твори П. Куліша, Св(яте) Письмо на рідній мові. Як вона раділа тим виданням. Нехай же буде за все те дяка і пошана для дорогої Ганни Барвінок по всій Україні, як довго гомонітиме українське слово».

14 липня 1911 р. І. Пулюй відправив чергового листа до О. Куліш, але відповіді на нього недочекався: того ж таки липня її не стало. Обіркував ще один мотузочок, що пов'язував видатного вченого з Україною. Повернутися на Батьківщину І. Пулюю не судилося. Він пішов з життя 31 січня 1918 р., коли над Україною у кривавих загравах сходила зоря національно-державного відродження...

Джерела та література

1 Цит. за: Шендеровський В. Помилка великого вченого, або Кому належить епохальне відкриття // Літературна Україна. — 1995. — 18 травня.

2 Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник М. М. Коцюбинського (далі — ЧЛМК). — Інв. № А-4231.

3 Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського (далі — ЧІМ). — Інв. № АІ 87-9
688.

4 ЧЛМК. — Інв. № А-4218.

5 Там само. — Інв. № А-4219.

6 Там само. — Інв. № А-3017.

7 ЧІМ. — АІ 736
715.

8 ЧЛМК. — Інв. № А-2921.

9 ЧІМ. — Інв. № АД 225-58
1933.

10 Там само. — Інв. № АД 225-106(30)
1933.

11 ЧЛМК. — Інв. № А-3849.

12 Там само. — Інв. № А-4226.

13 Там само. — Інв. А-4230.

14 Там само. — Інв. № А-5770.